

**Рішення робочої групи
з оновлення змісту навчальних програм із зарубіжної літератури
для 6-9 класів (2017), 10-11 класів (2017, рівень стандарту),
10-11 класів (2017, рівень профільний)
закладів загальної середньої освіти від 13 червня 2022 р.
(протокол № 2)**

Зважаючи на масове вторгнення збройних сил російської федерації в Україну, психологічне й фізичне травмування українських дітей внаслідок воєнних дій держави-агресора, важливість розвитку культурних зв'язків України з цивілізованими країнами, зокрема засобами навчального предмета «Зарубіжна література», необхідність моральної підтримки учнівської молоді та зміцнення духовної сили української нації з допомогою надбань класичної й сучасної літератури світу, відсутність в умовах воєнного стану рецептивного контексту для вивчення творів російських і білоруських письменників у ЗЗСО, а також на результати широкого обговорення професійними спільнотами й громадськими організаціями вчителів і викладачів (Всеукраїнська спілка вчителів-словесників, Українська асоціація викладачів зарубіжної літератури) питання доцільності російської культури й літератури в умовах війни та на виконання наказу № 521 Міністерства освіти і науки України від 03.06.2022 р. «Про утворення робочих груп з оновлення змісту навчальних програм» робоча група

УХВАЛИЛА:

1. Оновити зміст навчальної програми із зарубіжної літератури для 6-9 класів (2017), вилучивши та/або замінивши твори російських і білоруських авторів на твори зарубіжних письменників відповідно до літературного процесу та з урахуванням вікових особливостей учнів/учениць (*Додаток 1*).

2. Оновити зміст навчальної програми із зарубіжної літератури для 10-11 класів (2017, рівень стандарту), вилучивши та/або замінивши твори російських авторів на твори зарубіжних письменників відповідно до літературного процесу та з урахуванням вікових особливостей учнів/учениць (*Додаток 2*).

3. Оновити зміст навчальної програми із зарубіжної літератури для 10-11 класів (2017, рівень профільний), вилучивши та/або замінивши твори російських авторів на твори зарубіжних письменників відповідно до літературного процесу та з урахуванням вікових особливостей учнів/учениць (*Додаток 3*).

4. Рекомендувати перенести вивчення творчості Миколи Гоголя і Таїра Халілова до навчальних програм із української літератури.

5. Підкреслити важливість і актуальність навчального предмета «Зарубіжна література» як націєтворчого, духовно значущого поруч із навчальними предметами «Українська мова» і «Українська література».

6. Рекомендувати авторам модельних програм із зарубіжної літератури внести відповідні зміни щодо російського і білоруського контенту.

Рішення ухвалено одностайно.

Члени робочої групи:

ОЛЬГА НІКОЛЕНКО, д.філол.н., проф. (Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка), *голова робочої групи*;

ВІРА АГЕСВА, д.філол.н., проф. (Національний університет «Києво-Могилянська академія»);

НІНА БЕРНАДСЬКА, д.філол.н., проф. (Київський національний університет імені Т.Г. Шевченка);

ОЛЕНА ІСАЄВА, д.пед.н., проф. (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова);

ЛІДІЯ КАВУН, д.філол.н., проф. (Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького);

ЮРІЙ КОВБАСЕНКО, к.філол.н., проф. (Київський університет імені Б. Грінченка);

ОЛЕНА КОТУСЕНКО, головний спеціаліст головного управління загальної середньої та дошкільної освіти директорату дошкільної, шкільної, позашкільної та інклюзивної освіти Міністерства освіти і науки України;

НАТАЛІЯ РУДНІЦЬКА, учитель-методист української мови та зарубіжної літератури (Кам'янець-Подільський, ЗЗСО № 17);

ВІКТОРІЯ ТУРЯНИЦЯ, директор Свалявського закладу ЗСО № 4 з поглибленим вивчення окремих предметів Свалявської міської ради Закарпатської області, учитель-методист зарубіжної літератури;

ЛЮДМИЛА ЮЛДАШЕВА, к.філол.н., ст.викл. (Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського), *відповідальний секретар робочої групи*.

За участі представників органів державної влади, громадських організацій, професійного середовища, преси:

НАТАЛІЯ ПІПА, народний депутат, секретар Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій;

ІННА КАНЧУГА, помічник народного депутата;

ОЛЬГА СУТУЛА, директор Центру професійного розвитку педагогічних працівників Карлівської міської ради Полтавської області, член ГО «Українська асоціація викладачів зарубіжної літератури»;

МАРИНА ВІТКО, учитель-методист опорного закладу «Ліцей № 1 імені Героя України Березняка Євгена Степановича» Помічнянської міської ради Кіровоградської області, член ГО «Українська асоціація викладачів зарубіжної літератури»;

СВІТЛАНА БАК, учитель-методист Троянської філії Голованівського ліцею імені Т.Г. Шевченка, член ГО «Українська асоціація викладачів зарубіжної літератури»;

СВІТЛАНА ЗЕЛІНСЬКА, учитель-методист закладу загальної середньої освіти № 4 Жмеринської територіальної громади Вінницької області, модераторка професійної фб-групи вчителів української мови, української літератури та зарубіжної літератури «Лінгвістичні смаколики» (52 тис. учасників);

СВІТЛАНА ТІХОНЕНКО, к.філол.н., учитель-методист комунального закладу «Навчально-виховний центр І-ІІІ ст. «Мрія» Кіровоградської міської ради Кіровоградської області», член ГО «Всеукраїнська спілка вчителів-словесників»;

ВІКТОРІЯ МАКАРЕНКО, учитель-методист Попаснянського ліцею № 1 Попаснянської міської громади Луганської області, член ГО «Всеукраїнська спілка вчителів-словесників»;

ОЛЕКСАНДР РАТУШНЯК, к.пед.н., голова Кіровоградської обласної організації Всеукраїнського товариства «Просвіта»;

ДМИТРО ЛЕБЕДЬ, головний редактор журналу «Зарубіжна література в школах України».

**ДОДАТКИ ДО РІШЕННЯ РОБОЧОЇ ГРУПИ
З ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМ ІЗ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ
від 13.06.2022 р. (протокол № 2)**

Додаток 1

**ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ
до проєкту змін у навчальній програмі
із зарубіжної літератури для 6-9 класів закладів загальної середньої освіти (2017)
(2022 р.)**

Зміст навчальної програми (2017 р.)	Оновлений зміст навчальної програми (2022 р.)	Примітки
6 клас		
Мудрість байки		
<p>Іван Андрійович Крилов (1769–1844). «Квартет», «Бабка і Муравель», «Вовк і Ягня» (1-2 за вибором учителя). Моральні проблеми в байках І. А. Крилова. Яскравість алегоричних образів.</p>	<p>Жан де Лафонтен (1621–1695). «Зачумлені звірі». Новаторство Ж. де Лафонтена в жанрі байки. Людські вади в байці «Зачумлені звірі». Алегоричні образи твору.</p>	<p>Воєнна агресія рф. Розвантаження програми.</p>
Пригоди і фантастика		
<p>Микола Васильович Гоголь (1809–1852). «Ніч перед Різдвом». Народні традиції та звичаї у творі. Тема кохання. Образи Оксани і Вакули. Роль фантастики в повісті. Елементи фольклору (традиційні образи – відьма, чорт, місяць та ін.; різдвяні символи; елементи казки).</p>	<p>Рекомендувати перенести творчість М. Гоголя до навчальної програми з української літератури. Години, які раніше були виділені на твір «Ніч перед Різдвом» М. Гоголя, вчителі можуть використати для вивчення інших творів у розділі (Ч. Діккенса, Ж.Верна, Р. Стівенсона).</p>	<p>М. Гоголь – великий український письменник, тому його твори доцільно вивчати на уроках української літератури.</p>
Людські стосунки		
<p>Антон Павлович Чехов (1860–1904). «Хамелеон», «Товстий і тонкий». Викриття пристосуванства, підлабузництва в оповіданнях А.П. Чехова. Діалог як основна форма розкриття сюжету. Майстерність письменника у змалюванні персонажів. Роль художньої деталі. Підтекст. Символічність назви.</p>	<p>О. Генрі «Вождь червоношкірих», Анна Гавальда «35 кіло надії» (1 твір за вибором учителя). О. Генрі (1862–1910). «Вождь червоношкірих». Гумористичний сюжет твору. Образи персонажів. Роль художніх деталей у творі. Анна Гавальда (нар. 1970). «35 кіло надії». Теми школи, родини, життєвого покликання особистості. Грегуар Дюбоск на шляху дорослішання (болісне переживання самотності й нерозуміння з боку інших, пошук власної духовної сутності та улюбленої справи). Складні випробування та їх роль у формуванні характеру підлітка. Образ дідуся Леона як моральний приклад і опора для хлопця. Відкритий фінал повісті.</p>	<p>Воєнна агресія рф. Модернізація програми за рахунок класичних і сучасних творів для дітей і підлітків актуальної тематики.</p>
<p>Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома», В. Г. Короленко «Сліпий музикант» (1 твір за вибором учителя) Володимир Галактіонович Короленко (1853–1921). «Сліпий музикант». Пошук головним героєм (Петро Попельський) свого місця у світі. Тема мистецтва. Петро Попельський та Евеліна. Образ Максима Яценка, твердість його переконань, увага й повага до інших. Українська природа, народні образи й традиції в повісті.</p>	<p>Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома», У. Старк «Чи вмієш ти свистати, Юганно?» (1 твір за вибором учителя) Ульф Старк (1944-2017). «Чи вмієш ти свистати, Юганно?». Проблеми самотності (дітей і дорослих), ставлення до літніх людей у творі. Образи дітей (Ульф, Берра) і дідуся Нільса, встановлення духовного зв'язку між ними. Світ добра, людяності, милосердя, який герої творять власноруч. Сенс назви твору. Значення символів (шовкова хустка, краватка, повітряний змій та ін.).</p>	<p>Модернізація програми за рахунок сучасних творів для дітей і підлітків.</p>

7 клас

Билини і балади	Жанр балади у європейських літературах	
<p>Билина як жанр. Поетичне відображення історії Київської Русі в билинах. Основні цикли билин (Київський, Новгородський). «Ілля Муромець і Соловей-Розбійник». Реальність (історія, побут, звичаї) і художня вигадка в билині. Ідеал воїна-захисника в билині «Ілля Муромець і Соловей-Розбійник». Утілення людських чеснот в образах героїв билин. Елементи фольклору. (...)</p>	<p>Балада як жанр фольклору та літератури. Характерні ознаки балади. Фольклорні балади. «Король Лір і його дочки». Моральний урок у творі. Король Лір як вічний образ. «Як Робін Гуд став розбійником», «Поєдинок Робіна Гуда з Гаєм Гізборном». Ідеї свободи і служіння народові. Образ народного захисника Робіна Гуда.(...) Розділ про билини вилучено. За рахунок нього запропоновано вивчати текстואльно не 1, а 2 балади про Робіна Гуда, які є в програмі.</p>	<p>Розвантаження програми. Вилучення творів, важких для сприйняття учнями. Відповідно розділ про билини вилучено. За рахунок нього запропоновано вивчати текстואльно не 1, а 2 балади про Робіна Гуда, які є в програмі: «Як Робін Гуд став розбійником», «Поєдинок Робіна Гуда із Гаєм Гізборном» (раніше була 1 балада за вибором).</p>
Історичне минуле в літературі		
<p>Друга світова війна у європейській поезії (К. І. Галчинський («Лист із полону», «Пісня про солдатів з Вестерплатте» та ін.), А. Маргул-Шпербер («Про назву концтабору Бухенвальд»), Б.Ш. Окуджава («До побачення, хлопчики...») та інші – 2-3 твори за вибором учнів і вчителя).</p>	<p>Друга світова війна у європейській поезії (К. І. Галчинський («Лист із полону», «Пісня про солдатів з Вестерплатте» та ін.), А. Маргул-Шпербер («Про назву концтабору Бухенвальд»), І. Вайсглас («Круки») та інші – 2-3 твори за вибором учнів і вчителя).</p>	<p>Воєнна агресія рф. Заміна твору Б. Ш. Окуджава на більш відомий і значущий твір І. Вайсгласа.</p>
<p>Василь Володимирович Биков (1924–2003). «Альпійська балада». Особливості сюжету і композиції повісті. Образи Івана Терешка і Джулії. Протиставлення сили дружби й кохання світу насильства. Гуманістичний зміст повісті. Символічність назви твору, риси жанру балади в ньому.</p>	<p>Джон Бойн «Хлопчик у смугастій піжамі», Е.Е. Шмітт «Діти Ноя» (1 твір за вибором учителя). Джон Бойн (народ. 1971). «Хлопчик у смугастій піжамі». Зображення Другої світової війни крізь долі дітей ідорослих. Теми нацизму та Голокосту вповісті. Образи дітей (німецький хлопчик Бруно, єврейський хлопчик Шмуль), їхня дружба і взаємодопомога. Ідея рівності представників різних рас, націй, національностей і народів у творі. Трагічний фінал як відображення злочинів фашизму. Е.Е. Шмітт (народ. 1960) «Діти Ноя». Доля дітей у період Другої світової війни. Духовний подвиг священика Понса, його турбота про дітей. Тема культури у творі. Біблійні мотиви.</p>	<p>Модернізація програми за рахунок сучасних творів для дітей і підлітків.</p>
Дружба і кохання		
<p>Олександр Сергійович Пушкін (1799–1837). «19 жовтня 1825 року». Дитинство і юність О. С. Пушкіна. Уславлення лицейської дружби й вірності ідеалам у вірші О. С. Пушкіна «19 жовтня 1825 року». Авторські спогади й роздуми у творі.</p>	<p>Вірші зарубіжних поетів про дружбу і кохання: П'єр Ронсар (1524-1585) «До того, як любов у світ прийшла...», Р. Бернс (1759–1796) («Моя любов...»), Й.В. Гете (1749–1832) («До моїх пісень...»), Г. Гейне (1797–1856) («Коли настав чудовий май...»), Адам Міцкевич (1798-1855) («Непевність») та ін. (2-3 твори за вибором учителя). Поетизація високого почуття кохання розкриття у віршах його впливу на людину.</p>	<p>Воєнна агресія рф. Твір О. Пушкіна викликав в учнів труднощі у його сприйнятті. Заміна на твори, які є шедеврами світової лірики.</p>
<p>Шолом-Алейхем «Пісня над піснями», Олександр Грін «Пурпурові вітрила» (1 твір за вибором учителя й учнів). Олександр Грін (1880–1932). «Пурпурові вітрила». Поєднання реального і фантастичного в повісті. Основний конфлікт твору (Каперна – мрія). Ассоль і Грей. Символіка образу пурпурових вітрил.</p>	<p>Шолом-Алейхем «Пісня над піснями», У. Старк «Маленька книжка про любов», «Диваки і зануди» (1 твір за вибором учителя) Ульф Старк. «Маленька книжка про любов». Різдвяна історія в контексті історичного минулого. Зображення світу дитинства крізь призму складних життєвих обставин (війна, туга за батьком, бідність, несправедливість). Родинні та шкільні стосунки у творі. Ідеї підтримки й</p>	<p>Модернізація програми за рахунок сучасних творів для дітей і підлітків.</p>

	любові, які допомагають людям вижити й морально встояти в скрутних обставинах. Ульф Старк. «Диваки і зануди». Доля дівчинки Симони, її проблеми в родині та у школі. Стосунки Симони з однолітками. Складний шлях героїні до усвідомлення власної сутності. Роль дідуся в сюжеті твору. Тема перших почуттів підлітків.	
К. М. Симонов («Жди мене...»)	Вилучено з переліку вибіркового творів.	Воєнна агресія рф. Розвантаження програми.
8 клас		
Література ХХ–ХХІ ст. У пошуках себе і високого польоту		
Р. Бах «Чайка Джонатан Лівінг Б. Космовська «Буба», «Буба: мертвий сезон», М. Аромштам «Коли відпочивають янголи» (1-2 твори за вибором учителя). Марина Аромштам (нар. 1960). «Коли відпочивають янголи». Учителька (Марсем) та її учні: два погляди на один світ. Моральні проблеми (сімейні драми, перше кохання, конфлікти батьків і дітей, пошуки шляху в житті та ін.) та їхнє осмислення у творі.	Р. Бах «Чайка Джонатан Лівінгстон», Б. Космовська «Буба», «Буба: мертвий сезон» (1-2 твори за вибором учителя) Повість М. Аромштам «Коли відпочивають янголи» вилучено з переліку вибіркового творів.	Воєнна агресія рф. Розвантаження програми.
9 клас		
Романтизм		
ВЗАЄМОДІЯ РОМАНТИЗМУ І РЕАЛІЗМУ	НОВІ ОБРІИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО РОМАНУ	
Олександр Сергійович Пушкін (1799–1837). Лірика («До А. П. Керн» («Я пам'ятаю мить чудову...»), «Я вас кохав...», «Я пам'ятник собі поставив незотлілий...»). «Євгеній Онегін». Значення творчості О. С. Пушкіна для розвитку російської та світової літератури. Провідні мотиви його лірики. Тема кохання і призначення мистецтва у віршах митця. Взаємодія романтизму і реалізму в романі О. С. Пушкіна «Євгеній Онегін». Реалістичне висвітлення романтичних тем (кохання, відчуження особистості, життя і смерті, розладу мрії та дійсності тощо) і образів (Онегін – Тетяна, Ленський – Ольга). Традиції світової літератури і культури у творі (вплив Дж. Байрона та ін.). Дзеркальна композиція (лист Тетяни – відповідь Онегіна – дуель – лист Онегіна – відповідь Тетяни). Зображення різних сфер життя (історії і сучасності, столиці і провінції, народних звичаїв і кола культурних інтересів суспільства тощо). Художнє новаторство О. С. Пушкіна (у жанрі, мові, авторській позиції, підході до зображення дійсності). Образ автора. Михайло Юрійович Лермонтов (1814–1841). Лірика («Сосна», «І нудно і сумно...», «На дозвілля йду я в самотині...»). «Герой нашого часу» (огляд, 3-4 уривки за вибором учителя). Мотиви світової скорботи у ліриці М. Ю. Лермонтова. Зв'язок творчості митця із традиціями європейського романтизму (Дж. Байрона, Г. Гейне та ін.). Особливості розвитку сюжету й композиції в романі «Герой нашого часу». Зв'язок твору з історичною та духовною атмосферою доби. Складність образу Печоріна, його духовна трагедія. Новаторство М. Ю. Лермонтова в жанрі роману.	Джейн Остін «Гордість і упередження», Віктор Гюго «Собор Паризької Богоматері», Шарлотта Бронте «Джейн Ейр», Дж. Конрад «Серце п'їтьми» (1 твір за вибором учителя). Джейн Остін (1775 – 1817). «Гордість і упередження». Роман чуттєвості як прояв «жіночої літератури» кінця XVIII – XIX ст. Життєва історія родини Беннет. Образи головних героїв і героїнь, засоби їх створення. Тема кохання у творі (Елізабет Беннет – містер Дарсі, Джейн Беннет – містер Бінглі). Зображення середовища, виразні деталі. Віктор Гюго (1802 – 1885). «Собор Паризької Богоматері». Історична основа твору та її авторське переосмислення. Провідні теми й проблеми роману. Особливості побудови сюжету і композиції. Поетизація почуття кохання. Образи персонажів (Есмеральда, Клод Фролло, Квазімодо, Феб та ін.), їхні стосунки й життєві долі. Символіка твору. Шарлотта Бронте (1816 – 1855). «Джейн Ейр». Історія сироти Джейн Ейр на тлі суспільства. Романтичні мрії Джейн Ейр і сувора реалістичність. Тема кохання у творі (Джейн Ейр – Едвард Рочестер). Достовірність зображення середовища, реалістичні деталі. Джозеф Конрад (Юзеф Теодор Конрад Коженьовський) (1857 – 1924). «Серце п'їтьми». «Серце п'їтьми» – пригодницький роман про мандрівку моряка Марлоу Центральною Африкою. Засудження у творі жахливих наслідків колоніальної політики європейців. Образ Африки в романі. Протиставлення цивілізації й природи у творі. Сенс назви твору.	Воєнна агресія рф. Розвантаження програми. Заміна творів російської літератури на твори, які краще сприймаються сучасними підлітками.

Реалізм (13 годин)	Реалізм (6 годин)	
<p>Микола Васильович Гоголь (1809–1852). Петербурзький етап життя і творчості письменника. «Ревізор». Творча історія п'єси. Образи чиновників. Образ Хлестакова та його динаміка. Засоби комічного у творі. Специфіка художнього конфлікту й жанру п'єси. «Шинель». Цикл петербурзьких повістей: основні теми та проблеми. Побутовий, психологічний і філософський плани повісті «Шинель». Особливості сюжету й композиції. Образ Башмачкіна та засоби його створення. Образ столиці (як чужого й ворожого для людини простору). Трактатування фіналу, значення елементів фантастики в реалістичному творі. Тема «маленької людини».</p>	<p>Вилучено (через труднощі сприйняття цих творів учнями, складний і далекий історичний контекст). За рахунок скорочення творів «Ревізор» і «Шинель» М. Гоголя збільшено години на вивчення повісті «Гобсек» О. де Бальзака (у розділі «Реалізм» (6 годин)) і на наступний розділ «Нові тенденції у драматургії кінця XIX–початку XX ст. (14 годин)», у межах якого учні будуть вивчати текстуально не 1, а 2 твори «нової драми», які є в програмі, – «Ляльковий дім» Г. Ібсена і «Пігмаліон» Б. Шоу (раніше був 1 твір за вибором).</p>	<p>Розвантаження програми. Вилучення творів дає можливість ґрунтовнішого вивчення творчості О. де Бальзака і драматичних творів Г. Ібсена і Б. Шоу.</p>
<p>Нові тенденції у драматургії кінця XIX–початку XX ст. (7 годин)</p>	<p>Нові тенденції у драматургії кінця XIX–початку XX ст. (14 годин)</p>	
<p>«Стара» і «нова драма». Зміни в драматургії кінця XIX – початку XX ст. Генрік Ібсен. «Ляльковий дім», Бернард Шоу. «Пігмаліон» (1-2 твори на вибір учителя) Генрік Ібсен (1828–1906). «Ляльковий дім». Роль Г. Ібсена в розвитку світової драматургії, його новаторство. «Ляльковий дім» як соціально-психологічна драма. Особливості драматичного конфлікту та розвиток сценічної дії (зовнішньої і внутрішньої). Композиція п'єси. Образна система. Підтекст. Символіка. Відкритість фіналу.</p> <p>Бернард Шоу (1856–1950). «Пігмаліон». Особливості світогляду Б. Шоу. Специфіка втілення античного міфу в п'єсі «Пігмаліон». Динаміка образу Елайзи Дулітл. Ідеї «одухотворення» людини й життя засобами мистецтва, збереження національної культури, розвитку мови.</p>	<p>«Стара» і «нова драма». Зміни в драматургії кінця XIX – початку XX ст.</p> <p>Генрік Ібсен. «Ляльковий дім», Бернард Шоу. «Пігмаліон»</p> <p>Генрік Ібсен (1828–1906). «Ляльковий дім». Роль Г. Ібсена в розвитку світової драматургії, його новаторство. «Ляльковий дім» як соціально-психологічна драма. Особливості драматичного конфлікту та розвиток сценічної дії (зовнішньої і внутрішньої). Композиція п'єси. Образна система. Підтекст. Символіка. Відкритість фіналу.</p> <p>Бернард Шоу (1856–1950). «Пігмаліон». Особливості світогляду Б. Шоу. Специфіка втілення античного міфу в п'єсі «Пігмаліон». Динаміка образу Елайзи Дулітл. Ідеї «одухотворення» людини й життя засобами мистецтва, збереження національної культури, розвитку мови.</p>	
Література XX–XXI ст. Життя, історія, культура		
<p>Шолом-Алейхем “Тев’є-молочар”, М. Булгаков “Собаче серце”, Р. Бредбері “451 градус за Фаренгейтом”, Г. Лі “Убити пересмішника”, Е. Сігел “Історія кохання” (1-2 твори за вибором) Михайло Опанасович Булгаков. (1891–1940). «Собаче серце». Українські сторінки життя і творчості М.О. Булгакова. М.О. Булгаков і влада, трагедія митця. «Собаче серце» як метафора соціальних експериментів революційної доби. Конфлікт натовпу, масової свідомості та інтелекту, культури. Персонажі-«двійники» (Шаріков – Швондер).</p>	<p>Шолом-Алейхем “Тев’є-молочар”, Р. Бредбері “451 градус за Фаренгейтом”, Г. Лі “Убити пересмішника”, Е. Сігел “Історія кохання” (1-2 твори за вибором) Твір М. Булгакова «Собаче серце» вилучено із переліку вибіркових творів.</p>	<p>Воєнна агресія рф. Розвантаження програми. Твір М. Булгакова «Собаче серце» важкий для сприйняття учнями внаслідок складного історичного контексту.</p>

СПИСОК ТВОРІВ ДЛЯ ДОДАТКОВОГО ЧИТАННЯ

<p>6 клас Беляєв О. Р. «Людина-амфібія», Олеша Ю. К. «Три товстуні», Толстой Л. М. «Дитинство», Троєпольський Г. Н. «Білий Бім Чорне вухо», Тургенєв І. С. Вірші в прозі («Горобець», «Собака», «Жебрак» та ін.) (2-3 за вибором)</p> <p>7 клас Балада «Садко», Васильєв Б. Л. «А зорі тут тихі», Осєєва В. О. «Дінка», «Дінка прощається з дитинством» (1 за вибором), Пушкін О. С., «Пісня про віщого Олега», «Повісті покійного Івана Петровича Белкіна», «Дубровський» (1 за вибором), Фраєрман Р. І. «Дикий собака динго, або Повість про перше кохання», Шолохов М. О. «Доля людини», Уліцька Л. «Паперова перемога», дитячі оповідання (1-2 за вибором)</p> <p>8 клас Бунін І. О. «Красуня», Распутін В. Г. «Уроки французької», «Прощання з Матьорою» (1 за вибором), Фонвізін Д. І. «Недоросток», Чичибабин Б. Поезії (1-2 за вибором)</p> <p>9 клас Гоголь М. В. «Ніс», «Портрет» (1 за вибором), Грибоедов О. С. «Лихо з розуму», Кузнецов А. В. «Бабин Яр», Лермонтов М. Ю. «Мцірі», Пушкін О. С. «Маленькі трагедії» (1 за вибором).</p>	<p>Вилучено з переліку вибіркових творів</p>	<p>Воєнна агресія рф. Розвантаження програми.</p>
	<p>Додано до списку творів для додаткового читання</p> <p>6 клас Пол Гелліко «Томасіна», Еріх Кестнер «Еміль і детективи», «Крихта та Антон», К. Нестлінґер «Мене називають мурахоїдом», Дж. Роулінґ «Гаррі Поттер і таємна кімната»</p> <p>7 клас Г. Гейне «Вечірні промені ясні»</p>	<p>Модернізація програми за рахунок класичних і сучасних творів актуальної тематики для дітей і підлітків.</p>

ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ

до проєкту змін у навчальній програмі

із зарубіжної літератури для 10-11 класів (рівень стандарту) закладів загальної середньої освіти (2017) (2022 р.)

Зміст навчальної програми (2017)	Оновлений зміст навчальної програми (2022)	Примітки
10 клас		
ПРОЗА Й ПОЕЗІЯ ПІЗНЬОГО РОМАНТИЗМУ ТА ПЕРЕХОДУ ДО РЕАЛІЗМУ ХІХ СТ.		
Школа «чистого мистецтва» в російській поезії. Лірика Ф. М. Тютчева (1803 – 1873) й А. А. Фета (1820 – 1892) (огляд). Художня довершеність творів.	Твори Ф.Тютчева і А. Фета вилучено, за рахунок чого збільшено кількість годин на вивчення творчості Е.Т.А. Гофмана і В. Вітмена.	Воєнна агресія рф. Розвантаження програми.
РОМАН ХІХ СТ.		
Стендаль. «Червоне і чорне». Густав Флобер. «Пані Боварі». Ф. Достоевський «Злочин і кара». Оскар Вайльд. «Портрет Доріана Грея» (1-2 твори за вибором учителя). Федір Михайлович Достоевський (1821 – 1881). «Злочин і кара». Значення Ф. М. Достоевського для розвитку соціально-філософського і психологічного роману. Наслідування митцем традицій М. В. Гоголя. Сюжет роману «Злочин і кара», зумовлений рухом свідомості головного героя. «Теорія» Раскольнікова, її сутність і проблемність. Система персонажів. Біблійні мотиви. Особливості індивідуального стилю письменника. Поліфонізм твору.	Стендаль. «Червоне і чорне». Густав Флобер. «Пані Боварі». Оскар Вайльд. «Портрет Доріана Грея» (1-2 твори за вибором учителя). Роман «Злочин і кара» Ф. Достоевського вилучено з переліку вибіркового творів.	Воєнна агресія рф. Розвантаження програми. Твір важкий для сприйняття підлітків.
СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА В ЮНАЦЬКОМУ ЧИТАННІ (1-2 твори за вибором учителя)		
Р. Гарі «Повітряні змії», П. Коельйо «Алхімік», Т.Й. Транстремер лірика, Мо Янь «Геній», С. Таунсенд цикл творів про А. Моула (1 за вибором), Ніл Гейман «Чому наше майбутнє залежить від читання», Й. Ягелло «Кава з кардамоном» (1-2 твори за вибором учителя) Бразилія. Паоло Коельйо (нар. 1947). «Алхімік». Значення творчості П. Коельйо для сучасності. Пошуки сенсу буття в романі «Алхімік». Поняття «своя доля», «призначення», «мрія душі», «смісл існування». Система образів (пастух Сантьяго, Фатіма, Мельхиседек, Алхімік). Мотиви й образи світової культури у творі. Ознаки роману-притчі.	Р. Гарі «Повітряні змії», Т.Й. Транстремер лірика, Мо Янь «Геній», С. Таунсенд цикл творів про А. Моула (1 за вибором), Ніл Гейман «Чому наше майбутнє залежить від читання», Й. Ягелло «Кава з кардамоном» (1-2 твори за вибором учителя). Твір «Алхімік» П. Коельйо вилучено з переліку вибіркового творів.	Розвантаження програми. Твір важкий для сприйняття підлітків.
11 клас		
МОДЕРНІЗМ		
Михайло Опанасович Булгаков (1891 – 1940). «Майстер і Маргарита». Життєвий і творчий шлях М. Булгакова. М. Булгаков і Україна. Конфлікт митця з владою в умовах тоталітарної радянської системи. Роман «Майстер і Маргарита» як «роман-лабіринт» зі складною філософською проблематикою. Культурні та літературні джерела твору. Взаємодія трьох світів у творі: світ радянської дійсності, біблійної давнини та фантастичної «дияволіали». Особливості композиції («роман у романі») та оповідної структури. Морально-філософський зміст «ершалаїмських» розділів твору. Трагізм долі митця (майстра). Проблеми кохання й творчості. Засоби комічного (сатира, сарказм, пародія та ін.) й трагічного (гротеск, трансформація простору й часу та ін.).	Альбер Камю (1913 – 1960). «Чума». Віхи життя й особливості світогляду А. Камю. Роман «Чума»: проблематика, сюжет і композиція, притчевість твору, алегоризм образів і ситуацій.	Воєнна агресія рф. Заміна на твір, який демонструє засади й поетику екзистенціалізму.

ШЕДЕВРИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЛІРИКИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

<p>Гійом Аполлінер «Зарізана голубка і водограй», «Міст Мірабо», Райнер Марія Рільке «Згаси мій зір...», «Орфей, Еврідіка, Гермес», збірка «Сонети до Орфея» (огляд), Федеріко Гарсія Лорка «Про царівну Місяцівну», «Гітара», О. Блок «Незнайома», А. Ахматова вірші, «Реквієм», В. Маяковський «А ви могли б?..», «Послухайте!», «Борг Україні», Б. Пастернак «Гамлет», «У всьому хочу я дійти...», «Зимова ніч» (твори 3-4 авторів за вибором учителя) Срібна доба російської поезії: течії, здобутки, долі митців. Олександр Олександрович Блок (1880 – 1921). «Незнайома». Зв'язок поезії О. О. Блока із символізмом. Антитези у вірші «Незнайома». Засоби зображення бездуховного життя суспільства та мрії ліричного героя. Анна Андріївна Ахматова (А. А. Горенко, 1889 – 1966). Вірші (1-2 за вибором учителя). Поема «Реквієм». А. А. Ахматова й акмеїзм. Етапи творчості мисткині. Провідні теми й мотиви ранньої лірики А. А. Ахматової, образ ліричної героїні, конкретність описів, «щоденниковість» і психологізм. Поема «Реквієм» як відображення особистої й суспільної трагедії. Протест проти насильства, біблійні мотиви в поемі. Образ матері. Володимир Володимирович Маяковський (1893 – 1930). «А ви могли б?..», «Послухайте!», «Борг Україні». В. В. Маяковський – поет-новатор, вплив футуризму на поетику митця. Протиставлення нищої буденності й прагнення ліричного героя до іншого (омріяного) світу в ранній ліриці. Особливості віршованої системи В. В. Маяковського. Метафоричність образів, поетична мова. Борис Леонідович Пастернак (1890 – 1960). «Гамлет», «У всьому хочу я дійти...», «Зимова ніч». Творчий шлях Б. Л. Пастернака в контексті срібної доби. Філософська спрямованість лірики й прози митця. Темі кохання, сенсу життя, творчості, боротьби з насильством у спадщині письменника. Відлуння мотивів світової культури у віршах Б. Л. Пастернака. Засоби художньої виразності.</p>	<p>Гійом Аполлінер «Зарізана голубка і водограй», «Міст Мірабо», Райнер Марія Рільке «Згаси мій зір...», «Орфей, Еврідіка, Гермес», збірка «Сонети до Орфея» (огляд), Федеріко Гарсія Лорка «Про царівну Місяцівну», «Гітара».</p> <p>Твори російських авторів вилучено з переліку вибіркового творів.</p>	<p>Воєнна агресія рф. Розвантаження програми.</p>
--	---	---

СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА В ЮНАЦЬКОМУ ЧИТАННІ

<p>Т. Халілов «До останнього подиху», Дж.М. Грін «Провина зірок», М. Зузак «Крадійка книжок» (2-3 твори за вибором учителя) Україна Загальна характеристика розвитку кримськотатарської літератури й культури. Таїр Халілов (нар. 1940 р.). «До останнього подиху». Таїр Халілов – сучасний український кримськотатарський письменник. Близькість прози Халілова до філософії екзистенціалізму. «До останнього подиху» – історія життя, боротьби та любові героя твору, віддзеркалення в ній трагічної долі кримськотатарського народу. Тема депортації кримських татар та свавілля влади. Образ Бекира – людини, котра ніколи не здається. Почуття гідності героя, глибинний зв'язок зі своїм народом.</p>	<p>Дж. М. Грін «Провина зірок», М. Зузак «Крадійка книжок» Творчість Т. Халілова рекомендувати перенести до програми з української літератури.</p>	<p>Розвантаження програми. Творчість Т. Халілова рекомендувати перенести до програми з української літератури.</p>
---	--	--

СПИСОК ТВОРІВ ДЛЯ ДОДАТКОВОГО ЧИТАННЯ

<p>10 клас Достоевський Ф. М. «Хлопчик у Христа на ялинці», «Бідні люди», «Зневажені та скривджені», «Ідіот», «Брати Карамазови» (1 твір за вибором учителя), Короленко В. Г. «У поганому товаристві» («Діти підземелля»), «Парадокс», «Без язика», «Ліс шумить», «Котляревський і Мазепа» або ін. (1 за вибором учителя), Толстой Л. М. «Війна і мир» (уривки), «Анна Кареніна», «Хаджі-Мурат» (1 твір за вибором учителя), Тургенєв І. С. «Ася», «Батьки та діти» (1 твір за вибором учителя), Чехов А. П. «Чайка», «Три сестри», «Вишневий сад», «Агрус», «Людина у футлярі», «Дама з собачкою» (1-2 твори за вибором учителя)</p> <p>11 клас Булгаков М. О. «Дні Турбіних», Бунін І. О. «Антонівські яблука», «Легке дихання», цикл «Темні алеї» (1 твір за вибором учителя), Гумільов М. С. Поезії (1-2 вірші за вибором учителя), Есенін С. О. Поезії (1-2 вірші за вибором учителя), Ільф І. А., Петров Є. П. «Дванадцять стільців», Купрін О. І. «Гранатовий браслет», «Олеся» (1 твір за вибором учителя), Мандельштам Й. Е. Поезії (1-2 вірші за вибором учителя), Некрасов В. Повісті, оповідання, нариси (1 за вибором учителя), Тарковський А. Поезії (2-3 вірші за вибором учителя), Цветаєва М. І. Поезії (2-3 вірші за вибором учителя), Чичибабін Б. О. Поезії (2-3 вірші за вибором учителя)</p>	<p>Вилучено з переліку вибіркового творів.</p>	<p>Воєнна агресія рф. Розвантаження програми.</p>
--	--	---

Додати до списку творів для додаткового читання
 Дж. Кітс «Вік людини», Ристо Паса. Поезії (2-3 за вибором учителя)

ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ

до проєкту змін у навчальній програмі

із зарубіжної літератури для 10-11 класів (рівень профільний) закладів загальної середньої освіти (2017) (2022 р.)

Зміст навчальної програми (2017)	Оновлений зміст навчальної програми (2022)	Примітки
10 клас		
ПРОЗА Й ПОЕЗІЯ ПІЗНЬОГО РОМАНТИЗМУ ТА ПЕРЕХОДУ ДО РЕАЛІЗМУ		
Школа «чистого мистецтва» в російській поезії. Лірика Ф. М. Тютчева (1803 – 1873) й А. А. Фета (1820 – 1892) (огляд). Художня довершеність творів.	Поетична група «Парнас»: естетичні принципи і представники (огляд, 1-2 твори за вибором учителя).	Воєнна агресія рф. Розвантаження програми.
Україна Микола Васильович Гоголь (1809 – 1852). «Мертві душі» (огляд, 3-4 розділи за вибором учителя) Значення М. В. Гоголя для розвитку світової культури. М. В. Гоголь і Україна. М. В. Гоголь за кордоном. Творча історія поеми «Мертві душі». Зв'язок композиції твору з поемою Данте Аліг'єрі «Божественна комедія». Неоднозначність образу Чичикова. Образи поміщиків і чиновників, засоби їх створення (портрет, художня деталь, мова та ін.).	Канада Люсі Мод Монтгомері (1874 – 1924). «Енн із Зелених Дахів». Люсі Мод Монтгомері – видатна канадська письменниця, авторка популярних «жіночих романів». «Енн із Зелених Дахів»: особливості сюжету про дівчинку-сироту, її дорослішання і розвиток творчої уяви. Світ дорослих у творі. Уявлення Енн про світ та її вплив на мешканців Ейвонлі. Образи й мотиви світової культури у творі (Біблія, міфи, казки Г.К. Андерсена, Льюїса Керролла, твори поетів-романтиків тощо).	Твір «Мертві душі» М. Гоголя важко сприймали підлітки через складність історичного контексту. Заміна на твір про дорослішання і творчу уяву дівчинки-підлітка більш відповідає запитам сучасних учнів/учениць. Окрім того, твір Л.М. Монтгомері дає великий простір для розвитку філологічних умінь і навичок (інтертекстуальні зв'язки з творчістю Г.К. Андерсена, Льюїса Керролла, поетів-романтиків тощо).
РОМАН ХІХ СТ.		
Стендаль. «Червоне і чорне». Густав Флобер. «Пані Боварі». Ф. Достоєвський «Злочин і кара». Оскар Вайльд. «Портрет Доріана Грея» (3 твори за вибором учителя). Федір Михайлович Достоєвський (1821 – 1881). «Злочин і кара». Значення Ф. М. Достоєвського для розвитку соціально-філософського і психологічного роману. Наслідування митцем традицій М. В. Гоголя. Сюжет роману «Злочин і кара», зумовлений рухом свідомості головного героя. «Теорія» Раскольнікова, її сутність і проблемність. Система персонажів. Біблійні мотиви. Особливості індивідуального стилю письменника. Поліфонізм твору.	Стендаль. «Червоне і чорне». Густав Флобер. «Пані Боварі». Оскар Вайльд. «Портрет Доріана Грея». Роман «Злочин і кара» Ф. Достоєвського вилучено з переліку вибіркового творів.	Воєнна агресія рф. Розвантаження програми. Твір важкий для сприйняття підлітків.
СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА В ЮНАЦЬКОМУ ЧИТАННІ		
Р. Гарі «Повітряні змії», П. Коельйо «Алхімік», Т.Й. Транстремер лірика, Мо Янь «Геній», С. Таунсенд цикл творів про А. Моула (1 за вибором), Ніл Гейман «Чому наше майбутнє залежить від читання», Й. Ягелло «Кава з кардамоном» (3-4 твори за вибором учителя) Бразилія. Паоло Коельйо (нар. 1947). «Алхімік». Значення творчості П. Коельйо для сучасності. Пошуки сенсу буття в романі «Алхімік». Поняття «своя доля», «призначення», «мрія душі», «смысл існування». Система образів (пастух Сантьяго, Фатіма, Мельхиседек, Алхімік). Мотиви й образи світової культури у творі. Ознаки роману-притчі.	Р. Гарі «Повітряні змії», Т.Й. Транстремер лірика, Мо Янь «Геній», С. Таунсенд цикл творів про А. Моула (1 за вибором), Ніл Гейман «Чому наше майбутнє залежить від читання», Й. Ягелло «Кава з кардамоном» (3-4 твори за вибором учителя) Твір «Алхімік» П. Коельйо вилучено з переліку вибіркового творів.	Розвантаження програми. Твір важкий для сприйняття підлітків.

МОДЕРНІЗМ

<p>Михайло Опанасович Булгаков (1891 – 1940). «Майстер і Маргарита». Життєвий і творчий шлях М. Булгакова. М. Булгаков і Україна. Конфлікт митця з владою в умовах тоталітарної радянської системи. Роман «Майстер і Маргарита» як «роман-лабіринт» зі складною філософською проблематикою. Культурні та літературні джерела твору. Взаємодія трьох світів у творі: світ радянської дійсності, біблійної давнини та фантастичної «дияволіади». Особливості композиції («роман у романі») та оповідної структури. Морально-філософський зміст «єршалаїмських» розділів твору. Трагізм долі митця (майстра). Проблеми кохання й творчості. Засоби комічного (сатира, сарказм, пародія та ін.) й трагічного (гротеск, трансформація простору й часу та ін.).</p>	<p>Альбер Камю (1913 – 1960). «Чума». Віхи життя й особливості світогляду А. Камю. Роман «Чума»: проблематика, сюжет і композиція, притчевість твору, алегоризм образів і ситуацій.</p>	<p>Воєнна агресія рф. Заміна на твір, який є зразком екзистенціалізму.</p>
--	--	--

ШЕДЕВРИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЛІРИКИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

<p>Гійом Аполлінер «Зарізана голубка і водограй», «Міст Мірабо», Райнер Марія Рільке «Згаси мій зір...», «Орфей, Еврідіка, Гермес», збірка «Сонети до Орфея» (огляд), Федеріко Гарсія Лорка «Про царівну Місяцівну», «Гітара», О. Блок «Незнайома», А. Ахматова вірші, «Реквієм», В. Маяковський «А ви могли б?..», «Послухайте!», «Борг Україні», Б. Пастернак «Гамлет», «У всьому хочу я дійти...», «Зимова ніч» (твори 3-4 авторів за вибором учителя) Срібна доба російської поезії: течії, здобутки, долі митців. Олександр Олександрович Блок (1880 – 1921). «Незнайома». Зв'язок поезії О. О. Блока із символізмом. Антитези у вірші «Незнайома». Засоби зображення бездуховного життя суспільства та мрії ліричного героя. Анна Андріївна Ахматова (А. А. Горенко, 1889 – 1966). Вірші (1-2 за вибором учителя). Поема «Реквієм». А. А. Ахматова й акмеїзм. Етапи творчості мисткині. Провідні теми й мотиви ранньої лірики А. А. Ахматової, образ ліричної героїні, конкретність описів, «щоденниковість» і психологізм. Поема «Реквієм» як відображення особистої й суспільної трагедії. Протест проти насильства, біблійні мотиви в поемі. Образ матері. Володимир Володимирович Маяковський (1893 – 1930). «А ви могли б?..», «Послухайте!», «Борг Україні» В. В. Маяковський – поет-новатор, вплив футуризму на поетику митця. Протиставлення нищої буденності й прагнення ліричного героя до іншого (омріяного) світу в ранній ліриці. Особливості віршованої системи В. В. Маяковського. Метафоричність образів, поетична мова. Борис Леонідович Пастернак (1890 – 1960). «Гамлет», «У всьому хочу я дійти...», «Зимова ніч». Творчий шлях Б. Л. Пастернака в контексті срібної доби. Філософська спрямованість лірики й прози митця. Теми кохання, сенсу життя, творчості, боротьби з насильством у спадщині письменника. Відлуння мотивів світової культури у віршах Б. Л. Пастернака. Засоби художньої виразності.</p>	<p>Гійом Аполлінер «Зарізана голубка і водограй», «Міст Мірабо», Райнер Марія Рільке «Згаси мій зір...», «Орфей, Еврідіка, Гермес», збірка «Сонети до Орфея» (огляд), Федеріко Гарсія Лорка «Про царівну Місяцівну», «Гітара». Твори російських авторів вилучено з переліку вибіркового творів.</p>	<p>Воєнна агресія рф. Розвантаження програми.</p>
---	--	---

СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА В ЮНАЦЬКОМУ ЧИТАННІ

<p>Т. Халілов «До останнього подиху», Дж.М. Грін «Провина зірок», М. Зузак «Крадійка книжок» (2-3 твори за вибором учителя) Україна Загальна характеристика розвитку кримськотатарської літератури й культури. Таїр Халілов (нар. 1940 р.). «До останнього подиху». Таїр Халілов – сучасний український кримськотатарський письменник. Близькість прози Халілова до філософії екзистенціалізму. «До останнього подиху» – історія життя, боротьби та любові героя твору, віддзеркалення в ній трагічної долі кримськотатарського народу. Тема депортації кримських татар та свавілля влади. Образ Бекира – людини, котра ніколи не здається. Почуття гідності героя, глибинний зв'язок зі своїм народом.</p>	<p>Дж. М. Грін «Провина зірок», М. Зузак «Крадійка книжок» Творчість Т. Халілова рекомендувати перенести до програми з української літератури.</p>	<p>Розвантаження програми. Творчість Т. Халілова рекомендувати перенести до програми з української літератури.</p>
---	---	--

СПИСОК ТВОРІВ ДЛЯ ДОДАТКОВОГО ЧИТАННЯ

<p>10 клас Достоевський Ф. М. «Хлопчик у Христа на ялинці», «Бідні люди», «Зневажені та скривджені», «Ідіот», «Брати Карамазови» (1 твір за вибором учителя), Короленко В. Г. «У поганому товаристві» («Діти підземелля»), «Парадокс», «Без язика», «Ліс шумить», «Котляревський і Мазепа» або ін. (1 за вибором учителя), Толстой Л. М. «Війна і мир» (уривки), «Анна Кареніна», «Хаджі-Мурат» (1 твір за вибором учителя), Тургенєв І.С. «Ася», «Батьки та діти» (1 твір за вибором учителя), Чехов А. П. «Чайка», «Три сестри», «Вишневий сад», «Агрус», «Людина у футлярі», «Дама з собачкою» (1-2 твори за вибором учителя)</p> <p>11 клас Булгаков М. О. «Дні Турбіних», Бунін І. О. «Антонівські яблука», «Легке дихання», цикл «Темні алеї» (1 твір за вибором учителя), Гумільов М. С. Поезії (1-2 вірші за вибором учителя), Єсенін С. О. Поезії (1-2 вірші за вибором учителя), Ільф І. А., Петров Є. П. «Дванадцять стільців», Купрін О. І. «Гранатовий браслет», «Олеся» (1 твір за вибором учителя), Мандельштам Й. Е. Поезії (1-2 вірші за вибором учителя), Некрасов В. Повісті, оповідання, нариси (1 за вибором учителя), Тарковський А. Поезії (2-3 вірші за вибором учителя), Цветаєва М. І. Поезії (2-3 вірші за вибором учителя), Чичибабін Б. О. Поезії (2-3 вірші за вибором учителя)</p>	<p>Вилучено з переліку вибіркового творів.</p>	<p>Воєнна агресія рф. Розвантаження програми.</p>
--	--	--